

DORIVOR VALERIANA (VALERIANA OFFICINALIS L) O'SIMLIGINING DORIVORLIK XUSUSIYATLARI

Quvonnova Munira Muzaffar qizi.

Mamatkulova Iroda Ergashevna

O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali III-bosqich talabasi.

O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali

Annotatsiya: *Tabobatda yurak va qon-tomir kasalliklarini oldini olish hamda davolashda, ayniqsa asab sistemasini tinchlantirishda dorivor o'simliklar va ulardan olinadigan dori vositalari keng miqyosda ishlatiladi. Dorivor valeriana ana shunday dorivor o'simliklar sarasiga kiradi. Ushbu tezisdagi o'simlikning dorivorlik hususiyatlari va tabobatdagi ahamiyati haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *Valerianaceae, polimorf, barniolizovalerianat, xatinin, valerin, aktenidin, vegetatsiya.*

Dorivor Valeriana (*Valeriana officinalis* L) o'simligi - Valerianalar turkumiga mansub bo'lib, tabobatda ildizpoyasi va ildizlari ishlatiladigan o'simlik. Ildizpoyadan birinchi yili ildizoldi to'pbarglar, ikkinchi yilidan boshlab poya o'sib chiqadi. Poyasi tik o'suvchi 1.5-2.0 metrgacha yetadi. Silindrsimon, mayda qirrali shoxlanmagan (ba'zan yuqori qismlari shoxlangan), ichi kovak, yuqori qismi tuksiz, pastki qismi esa tuklar bilan qoplangan. Bargi oddiy, toq patli ajralgan, 4-11 juft sigmentlar (bo'lakchalar)dan iborat. Ildizoldi barglari uzun bandli bo'lsa, poyadagi barglar bandi poyaning yuqori qismiga yetgani sari qisqara boradi. Barglari poyada qarama-qarshi joylashgan. Gullari mayda, hidli, poya uchida qalqonsimon yirik ro'vakchaga to'plangan. Kosacha barglari gul ichiga qarab qayrilgani sababli aniq bilinmaydi. Gultojisi varonkasimon besh bo'lakli, uchi ichkariga qayrilgan, oq yoki pushti rangli, otaligi 3 ta onalik tuguni 3 xonali, pastda joylashgan. Mevasi – cho'ziq tuxumsimon, och qo'ng'ir pista. Valeriana o'simligi urug'ini 1000 donasining og'irligi – massasi 0.4-0.6 grammni tashkil qiladi. May oyining oxiridan boshlab avgust – senyabr oylarigacha gullaydi.[2,5]

Valeriana turkumiga kiruvchi turlar polimorf o'simliklar hisoblanadi. Dunyoda yovvoyi holda ularning 250 ga yaqin turlari qayd qilingan. Shimoliy va Janubiy Amerika, Yevropa va Osiyoning tog'li mintaqalarida tarqalgan. O'rta Osiyoda 12 tur, Respublikamizda esa 3 tur uchraydi. Valeriana turlari tabiatda tarqoq holda uchragani bois tabiiy zaxiralari farmatsevtika sanoati hamda aholi talabini qondira olmaydi. Tabobatda asosan dorivor valeriana – *Valeriana officinalis* L, ishlatiladi, mazkur tur maxsus xo'jaliklarda ekib o'stiriladi. Dori vositalari tayyorlash uchun valerianani ildizi va ildizpoyasi ishlatiladi. Buni dorishunoslik amaliyotida "Valeriana ildizi" deb atashadi. Valerianani urug'lari pishib yetilgandan so'ng, yer ostki qismlari kovlab olinadi. Plantatsiyalarda o'stirilgan valerianani vegetatsiyani ikkinchi yili maxsus konstruksiyali pluglar yordamida yoki ketmonlar

vositasida kovlab yig'ib olinadi va ildizpoyasi poyadan ajratiladi. Valeriana o'simligini ildizi va ildizpoyasi tarkibida 0.5-2% efir moyi va sof holda izovalerian kislotasi bo'ladi. Valeriananing efir moyi asosan ingichka ildizlarda, izovalerian kislotasi esa, yug'on va qari ildizpoyalarda ko'proq bo'ladi. Bu moy tarkibida izovalerian kislotaning barniol spirti bilan hosil qilgan murakkab efiri – barniolizovalerianat, shuningdek barniolning sirka, chumoli kislotalari bilan hosil qilgan murakkab efiri hamda terpeniol, pinen, kamfen, azulen, kessil spirti (proazulen), limonen, sof holdagi barneol, izovalerian kislotasi va boshqa birikmalar bo'ladi. Mahsulot tarkibida efir moyidan tashqari 0.01% ga yaqin alkaloidlar (xatinin, valerin, aktenidin va boshqalar), uchuvchan asoslar, valerid glikozid pochul spirti, oshlovchi moddalar, sanoninlar, qandlar, olma, sirka va boshqa kislotalar bo'ladi. Valerianani bizning respublikamiz sharoitida kuzda va erta bahorda ekish tavsiya etiladi. [1,3,4]

Ayrim mintaqalarda, hususan yog'ingarchilik ko'p bo'ladigan Rossiyaning bir qator viloyatlarida yoz oylarida ham ekish mumkin. Kuzda yer shudgor qilinib, molalanib tekislanadi, chizellanib begona o'tlar qoldiqlaridan tozalangan maydonga 60 sm kenglikda egat olinib, har bir gektar yerga 7-8 kg miqdorda urug' sepib chiqiladi, qadalgan urug'ning chuqurligi 1-1.5 sm dan oshmasligi kerak. Valeriananing urug'i sovuqqa chidamli bo'lib, tuproq harorati 50 S bo'lganda unib chiqadi. Ammo urug' unib chiqishining optimal darajasi 15-200 S ni tashkil qiladi. Ob-havo sharoiti yaxshi bo'lgan davrlarda urug' yerga qadalgandan so'ng 15-20 kun o'tib urug' unib chiqadi. Vegetatsiyaning ikkinchi va kelasi yillarida yerdan qor ketgan zahoti valeriana maysalari unib chiqadi.

Valerianani parvarish ishlari maysalar orasini yumshatish, chopiq qilishdan boshlanadi. Unib chiqqan nihollar mahalliy va mineral o'g'itlar bilan oziqlantirilib chiqiladi. [4,5] Har bir gektarga 30-40 kg dan azot va fosforli mineral o'g'itlar berish tavsiya etiladi. Valerianaga ishlov berish davrida, uning yerosti ildizpoyasi va ildizlari massasi katta bo'lishligi uchun, o'sib chiqqan gul poyalari olib tashlanadi. Valerianani urug'dan tashqari ko'chatlari orqali ham ko'paytirish mumkin. Buning uchun maxsus niholxona (pitomnik) tashkil qilinib ko'chatlar yetishtiriladi va yetilgan niholchalar ochiq yerga ko'chirilib o'tkaziladi. O'tqazilgan har bir nihol oraligi 10-15 sm bo'lishligi va zudlik bilan sug'orilishi kerak.

Valerianani ildizlari vegetatsiyani ikkinchi yilining ohirida, o'simlik urug'lari pishib yetilgandan so'ng kovlab olinadi. Har bir gektar maydondan 15-20 sentnerdan quruq holda ildiz kovlab olinadi. Yig'ib olingan mahsulot tuproqdan tozalanib, mahsus idish yoki savatlarga solib suvda yuviladi. Valeriananing ildizi va ildizpoyasi ho'lligida hidsiz va oqish bo'lib, quritilgandan so'ng qo'ng'ir ranga aylanadi hamda o'ziga xos "valeriana hidi"ga ega bo'ladi. Bu o'zgarishlar quritish davrida yuz bergan fermentatsiya jarayoni natijasidir. [2,5]

Umuman olganda, farmatsevtika sanoati korxonalari ehtiyojlarini dorivor o'simliklar xomashyosi bilan to'la-to'kis, uzliksiz ta'minlash, hamda dorivor o'simliklar homashyo bazasini yaratish uchun ularni ekib o'stirish, hamda ularning ekin maydonlarini kengaytirib, dorivor o'simliklar dehqonchiligini respublikamizda rivojlantirish, qishloq xo'jaligimiz fanlari oldidagi asosiy vazifalardan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dorivor o'simliklar va ulardan foydalanish. R.X.Ayupov Toshkent 2015.
2. O'zMU Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.
3. O'simliklar sistematikasi (yuqsak o'simliklar). X.Haydarov, Y.Tashpulatov, X.Jalov, I.Mukumov. Samarqand-2019 yil.
4. O'zbekiston florasidagi madaniy o'simliklar yovvoyi ajdodlarining ozuqabop turlari. Vestnik KGU. - Karshi, 2021.-№.3 (49). - S.45-53. O.S.Abduraimov., A. Narxadjaeva., A.V. Maxmudov., I.E.Mamatkulova
5. Abduraimov O.S., Mamatkulova I.E. O'zbekiston florasidagi ayrim dorivor va ziravor turlarning ahamiyati. «Fan, ta'lim va texnikani innovatsion rivojlantirish masalalari» Xalqaro ilmiy-amaliy onlayn anjuman materiallari to'plami. 2022 yil 12 aprel, Andijon. B. 335-338.
6. Baratjon o'g'li, S. F. (2022). SPECIES OF THE LAMIACEAE FAMILY WITH SPICE PROPERTIES. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 10(11), 85-89.
7. Baratjon ogli, S. F. (2022). ESSENTIAL OIL PRESERVATIVE CONTAINING TIMOL REPRESENTATIVES OF THE FAMILY LAMIACEAE. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(13), 839-845.
8. Baratjon o'g'li, S. F. (2022). DORIVOR ISSOP O 'SIMLIGINING YETISHTIRISH TEXNOLOGIYASI VA SHIFOBAXSH XUSUSIYATLARI. *Journal of new century innovations*, 14(1), 50-53.
9. Baratjon o'g'li, S. F. (2022). SPECIES OF THE LAMIACEAE FAMILY WITH SPICE PROPERTIES. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 10(11), 85-89.
10. Baratjon o'g'li, S. F. (2022). LAMIACEA OILA VAKILLARINING DORIVORLIK XUSUSIYATLARI. *INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2022*, 2(13), 41-43.
11. Baratjon ogli, S. F. (2022). REPRESENTATIVES OF THE LAMIACEAE FAMILY PRODUCE ESSENTIAL OILS AND MEDICINAL AND HERBAL REMEDIES CONTAINING MONOCYCLIC MONOTERPENES. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(23), 267-271.
12. Baratjon ogli, S. F. (2022). ТЕХНОЛОГИЯ ВЫРАЩИВАНИЯ И ЛЕКАРСТВЕННЫЕ СВОЙСТВА ЛЕКАРСТВЕННОГО ИССОПА. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(13), 193-197.
13. Baratjon ogli, S. F. (2022). КОНСЕРВАНТ НА ЭФИРНЫХ МАСЛАХ, СОДЕРЖАЩИЙ ТИМОЛ ПРЕДСТАВИТЕЛИ СЕМЬИ ЛАБГУЛДОШ. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(13), 203-207.
14. Baratjon ogli, S. F. (2022). НАЛИЧИЕ В МЕДИЦИНЕ И ХИМИЧЕСКИЙ СОСТАВ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ СЕМЕЙСТВА ЛАБГУЛДАШЕВЫХ. *IJODKOR O'QITUVCHI*, 2(24), 324-331.

15. Baratjon o'g'li, S. F. (2022). SPECIES OF THE LAMIACEAE FAMILY WITH SPICE PROPERTIES. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 10(11), 85-89.